

FAHREDDİN KARA ARSLAN DEVRİ ARTUKLU TARİHİ*

HÜSEYİN KAYHAN**

Selçuklu Devletine uzun yıllar hizmetlerde bulunan Artuk Bey'in hayatta iken yapamadığını ölümünden sonra oğulları ve torunları başarak, ona izafeten Artuklular adıyla anılan ve bir çok kola ayrılan güçlü bir devlet kurmayı başardılar. Bu devletin Hısn Keyfâ kolu, Sökmen tarafından 1102 yılında kurulmuş ve daha sonra da oğlu Rukneddîn Dâvud tarafından geliştirilmişti. Son derece cesur ve kudretli bir Türkmen beyi olan Dâvud, çeyrek yüzyıl boyunca Artukluların bu kolunu dinamik bir şekilde ayakta tutmakla kalmamış, çevredeki bütün tehlikelere rağmen geliştirip, büyütmeyi başarmıştı. Onun 23 Temmuz 1144 tarihinde Hâni'de vefat etmesi üzerine yerine oğlu Kara Arslan geçti¹.

A. İÇ İLİŞKİLER

Hanedan Mensupları İle İlişkiler

Müsl atabegi İmâdeddîn Zengî, babasının ölümü ile yerine geçen Kara Arslan'ın saltanatını tanımamış ve kardeşi Arslan Doğmuş'u onun yerine geçirmek için askerleriyle birlikte harekete geçerek Hani'yi zaptetmişti. Bunun üzerine Kara Arslan Türkiye Selçukluları hükümdarı Sultan Mesud'a sığındı. Sultan Mesud, 1144 yılında sefere çıkarak Elbistan ve Ceyhan'ı zap-

* Bu yazı Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü tarafından 1-2 Ekim 2002 tarihinde Elazığ'da düzenlenen *Belek Gazi ve Dönemi Sempozyumu*'nda tebliğ olarak sunulmuş ve basılmamıştır.

** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

¹ İbnü'l-Ezrak, *Târihu Meyyâfârikîn ve Âmid (Artuklular Kısmı)*, Trk. tr. A. Savran, Erzurum, 1992, 73-74; Ebû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Trk. tr. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1987, II, 377; Kadı İmâdeddîn, *el-Bustânü'l-Câmî Tevârihu'z-Zemân*, Nşr. C. Cahen, "Une Chronique du VI/XIIe siècle, Bustan al-Jami", *BEO*, VII-VIII, 1937-38, 127; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre fi Zikri Umerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, Nşr. Yahya Abbâre, Dimâşk, 1978, III, 440; Ş. Beysanoğlu, *Anıtları ve Kütabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, Ankara, 2003, I, 262. Modern tarihçilerden bazıları Kara Arslan'ın iktidara geçiş tarihini 543/1148 olarak göstermektedirler (bkz. St. Lane-Poole, *The Mohammadan Dynasties*, Paris, 1925, 168; İsmâil Gâlib, *Müze-i Hunâyûn Meskûhât-ı İslâmiye Kısmından Meskûhât-ı Türkîniye Kataloğu*, İstanbul, 1311, 2; M. Fuat Köprülü, "Artuk Oğulları", *İA*, I, 618.) Fakat bunu neye dayandırdıklarını kendileri de açıklamamakta, sadece iddialardan ibaret kalmaktadırlar. Çünkü eldeki yazılı vesikalarda bu tezlerini doğrulayabilecek bir kayıt ve Dâvud'a ait herhangi bir sikke de bulunmamaktadır.

tetikten sonra Zengî'ye karşı yardımını sağlamak üzere kendisine iltica eden Kara Arslan'ı yanına alarak Malatya'yı kuşatma altına aldı. O, Kara Arslan'a 20 bin kişilik bir ordu vererek Zengî'ye karşı gönderdi. Durumdan haberdar olan Zengî, öncü birliklerinin ardından üzerine doğru gelen Sultan Mesud ile olası bir savaşı göze alamadığı için Kara Arslan ile savaş yapmayarak, niyetinden vazgeçip Mûsul'a geri döndü. Kara Arslan ise, Zengî'nin elinden aldığı yerlerin bir kısmını geri almayı başardı². Böylece kardeşini uzaklaştırmak suretiyle yönetimde yalnız kalmış, iktidarını da sağlamlaştırmıştı.

İktidarı kardeşine kaptıran Arslan Doğmuş Mazgirt'e hâkim idi. Urfa'nın fethinden sonra Zengî'den ayrılarak ve Tell Arsanyus'u kuşatıp ele geçirmiş ve teslim olmak istemeyen halkını esir almıştı³. Onun hakkında 1148 yılındaki vefatına kadar geçen süre içinde başka bilgi bulunmamaktadır. Kara Arslan'ın kızı ile evli olan oğlu da fazla yaşamamış ve kısa bir süre sonra o da vefat etmişti⁴. Bu ölümler Kara Arslan'ın iktidarını daha da sağlamlaştırmış, yönetimde rakipsiz kalmıştı.

Kara Arslan'ın Süleyman, Mahmûd ve Seyfeddîn adlarında üç kardeşi daha vardı. Bunlardan Süleyman'ın nerede hâkimi olduğu bilinmemekle birlikte, birisi Necmeddîn Alpi'nin, diğeri de Cemâleddîn Serbi'nin hizmetinde bulunan iki erkek evlat bıraktığı anlaşılıyor. Yani onun ve oğullarının Kara Arslan ile pek temasları olmamış gibi görünmektedir. İkinci kardeşi Mahmûd ise, Tanza ve Kureyşiyeye'ye sahipti. Onun hakkında da bilgi bulunmamakla birlikte, Davud adında, Kara Arslan'ın oğullarının hizmetinde görev almış bir oğlu vardı⁵. Üçüncü kardeşi Seyfeddîn'in varlığı da bilinmemektedir. Onun hakkında da hiçbir bilgi bulunmamakta, yalnızca 1164 Şubat ayı ortalarında Tanza'da öldüğü anlaşılmaktadır⁶. Bu kardeşlerinin

² Süryani Mihail, *Vehayi-nâme*, Trk. tr. H. D. Andrecsyan, İstanbul, 1944 (İTK Kütüphanesinde bulunan basılmamış tercüme), 123-124; Ebû'l-Farac, II, 377; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984, 179; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Trk. tr. E. Üyepazarcı, İstanbul, 2000, 28.

³ Süryani Mihail, 130; Ebû'l-Farac, II, 380 vd.; Anonim Süryani Vekayinâmesi, *el-Hurûbu's-Salibiyye fi Asâri'l-Suryaniyye*, Beyrut, 1929; Kısmen İng. Trc. M. A. S. Tritton, "The First and Second Crusaders from an Anonymous Syriac Chronicle", *JRAS*, 1933, II. Kısım, 300.

⁴ İbnu'l-Ezrak, 83.

⁵ İbnu'l-Ezrak, 99, 100.

⁶ İbnu'l-Ezrak, 144.

iktidar mücadelesine kalkıştıklarına dair bilgi mevcut değildir. Bu da ilişkilerinin iyi olduğu görüntüsünü vermektedir.

Yerli Halkla İlişkiler

Hısn Keyfâ Artuklularının hâkim olduğu yerlerde Türklerin dışında Arap, Kürt, Süryani, Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşan yerli halkın yaşadıkları görülmektedir. Devletin bunlarla ilişkilerinde bütün Türk devletlerinde düstur haline gelen eşitlik ve adalet prensiplerine sıkı sıkıya bağlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bunun sonucunda, gerek Artuklu ülkesinde, gerekse de komşu Saltuklu, Mengüçük, Ahlatşah, Dilmaç Oğulları gibi diğer Türk devletlerinde yöneticiler ile halkın ilişkilerinde büyük bir uyum görülmekte, eşitlik ve adalet ön plana çıkmaktadır⁷. Tabiidir ki, bu ilişkiler bazen bozulabiliyor, yerli halk çeşitli sebeplerden dolayı devlete karşı isyan girişimlerinde bulunabiliyordu. Bu cümleden olarak, Meliyye Kürtleri Şâtân kalesinde ayaklanıp, kaleye hâkim olmuşlar, bunun üzerine harekete geçen Kara Arslan bölgeye gelerek kaleyi zapt ettikten sonra Hısn Tâlib'e yönelip orada da kontrolü sağlamış ve isyanı bastırmıştı (Mayıs-Haziran 1161)⁸. Böylece, devleti sarsabilecek bir isyan hareketi büyümeden önlenmiştir.

B. DIŞ İLİŞKİLER

1. Mûsul Atabegliği İle İlişkiler

İmâdeddîn Zengî'nin Irak Selçukluları hükümdarı Sultan Mahmûd tarafından 1127 yılında atabeg payesi ile Mûsul valiliğine getirilmesi, yakındoğudaki dengelerin değişmesine sebep oldu. Bu olay, sonuçları itibarıyla birinci Haçlı seferi ile bölgeye yerleşen Avrupalı Hıristiyan güçler açısından büyük bir darbe olmuş iken, aynı zamanda güney-doğu Anadolu'daki Türk devletleri açısından da büyük gerilemelere sebep olmuştu. Bu cümleden olarak, Artuklular Zengî'nin saldırılarından büyük zararlar gördüler ve topraklarının büyük bir kısmı onun tarafından işgal edildi. Kara Arslan'ın iktidarı her ne kadar Zengî'nin son yıllarına rastlamış ise de, babası Dâvud'un zamanında başlayan kayıplar devam etti ve sürdürdüğü iyi ilişkiler sayesinde bu kayıpları en aza indirmeye çalıştı.

⁷ Bölgeyi gezen devrin önemli seyyahı İbn Cubeyr bunu şu sözlerle çok iyi ifade etmektedir: "Sultanlarla sokaktaki insanlar aynıdır. Zengini ile fakiri eşittir." (*Rihleti İbn Cubeyr*, Beyrut, (tarihsiz), 186; Trk. tr. İ. Güler, *Endülüs'ten Kutsal Topraklara*, İstanbul, 2003, 177.)

⁸ İbnu'l-Ezrak, 126; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Trk. tr. A. Özaydın, İstanbul, 1987, XI, 230; Ebî'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, Nşr. Mahmûd Dayyûb, Beyrut, 1997, II, 113.

Kara Arslan'ın Zengî ile ilişkileri babası Dâvud'un sağlığında başlamıştı. O, Mayıs-Haziran 1138 tarihinde Bizans imparatoru Ioannes Komnenos'un Kuzey Suriye topraklarına girerek, Haçlı devletlerinin de yardımları ile Şeyzer'i kuşatması üzerine, Türkmenlerden topladığı sayısı 50 bini aşan askerden oluşan büyük bir orduyla yardıma gelmiş ve imparatorun geri çekilmesini sağlamıştı. Bu yardımına rağmen Zengî onu iyi karşılamamış ve ülkesine, babasının yanına dönmesini istemiş, bu da aralarının bozulmasına sebep olmuştu⁹.

Kara Arslan'ın Zengî ile ikinci karşılaşmaları, atabegin Hısn Keyfâ Artuklularına ait Bahmurd kalesini kuşatması sırasında oldu. Taraflar arasında yapılan şiddetli savaşta Kara Arslan yenilgiye uğradı ve Bahmurd kalesi Zengî'nin eline geçti (1141-42)¹⁰.

Zengî, Rukneddîn Dâvud'un ölümünü fırsat bilerek Hısn Keyfâ Artukluları Devleti topraklarına saldırdı. Esard, Bahmûd, Bâtâsâ, Tanzâ ve Maden'e bitişik yerleri eline geçirdiği gibi, Fırat'ı geçip Hâni, Cebel-i Cûr, Bilkarneyn, Sîvân, Ergâni, Hâlâr, Tell Hûm, Cermûk ve çevrelerine hâkim oldu. Yalnızca Harput ve Bâlu Kara Arslan'da, Mazgirt ise kardeşi Arslan Doğmuş'un elinde kalmıştı¹¹.

Kara Arslan, tahtını geri aldıktan sonra Zengî'nin muhtemel saldırılarına karşılık kendisine bir müttefik aramış ve onun en büyük düşmanlarından birisi olan Urfa Kontu Joscelyn'e Beit Boula kalesini vererek, onunla ittifak kurmuştu. Nitekim, Zengî'nin beklenen saldırısı çok geçmeden aynı yılın sonbaharında gerçekleşmiş ve Hısn Keyfâ Artuklularının topraklarına göstermelik bir saldırı yapmıştı. Gayesi, bölgeye yapılan saldırılarda daima bir araya gelerek topluca karşı koyan Haçlı devletlerini kandırıp, hedefinin artık Urfa olmadığını göstermek suretiyle şaşırtmak idi. Bunun üzerine, Haçlı reisleri ve Kont Joscelyn onun hilesine kanmışlar ve Joscelyn aralarındaki anlaşma gereği yardım için ordusuyla harekete geçmişti. Onun Urfa'yı terk ettiğini casusları vasıtasıyla öğrenen Zengî hemen Artuklu topraklarını terk ederek, başsız kalmış Urfa'ya yüklenmiş ve 4 Aralık 1144

⁹ İbnu'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb min Târîhi Haleb*, Nşr. S. Dahhan, Dimaşk, 1954, II, 267-268; C. Alptekin, *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, Erzurum, 1978, 80; J. H. Kramers, "Kara-Arslan", *IA*, VI, 211.

¹⁰ İbnu'l-Adîm, *Zubde*, II, 276; İbn Vâsil, *Muferricu'l-Kurûb fi Ahbâri Beni Eyyûb*, Nşr., C. eş-Şeyyal, Kahire, 1953, I, 89; J. H. Kramers, a.g.y.

¹¹ İbnu'l-Ezrak, 74.

tarihinde ele geçirmişti¹². Böylece, Zengînin asıl hedefinin neresi olduğu ortaya çıkmıştı. Kara Arslan ise, böyle zeki ve kudretli bir komutan ile mücadeleye etmenin ne kadar zor olduğunu daha iyi anlamıştı.

Zengî'nin 1146 yılında öldürülmesi üzerine harekete geçen doğu Anadolu Türk devletleri, onun kendilerinden almış olduğu toprakları geri almaya başladılar. Kara Arslan da sefere çıkıp Ergani, Çermuk, Tell Hârim, Hâlâr, Esard, Bahmurd, Bâtâsâ, Tanzâ, Ravk, Fatlis, Beled-i Sâf ve Cebel-i Tûr Âbidin'de bulunan Heysem Kalesi'ni ele geçirdi. Böylece babası zamanında ve kendi iktidarı zamanında Zengî tarafından ele geçirilen bütün kaleler tekrar geri alınmış oldu¹³.

İmâdeddîn Zengî'nin ölümünden sonra onun oğulları ile de ilişkiler devam etti. Fakat bu dönemde artık dengeler yerine oturmuş ve Artuklu topraklarını işgal eden siyaset terk edilerek, onun yerine özellikle karşılıklı çıkar esasına dayalı ilişkiler geliştirilmişti. Zaten, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hısn Keyfâ ve Mardin Artukluları, Zengî'nin kendilerinden aldığı yerleri onun ölümünden hemen sonra geri almayı başarmışlardı¹⁴.

Kara Arslan'ın Zengî'nin oğullarından Nûreddîn Mahmûd ile arasında güçlü bir dostluk oluştu. Taraflar her zaman birbirlerine yardım ettiler. Nûreddîn Mahmûd'un 1149-50 yılında kardeşi Kutbeddîn Mevdûd'un elinden topraklarını almak için giriştiği seferde, Sincar'ı ele geçirdikten sonra Hısn Keyfâ'ya giderek, dostu Kara Arslan'ı ziyaret etmesi, aralarındaki dostluğun derecesini göstermesi açısından önemlidir¹⁵. Nûreddîn Mahmûd ile arası bozulan kardeşi Nusretuddîn Emîr-i Emîrân 25 Ocak 1165 tarihinde Hısn Keyfâ'ya gelerek Kara Arslan'a sığınmış ve çok geçmeden de vefat etmiş, cenazesi devlet töreni ile aynı şehirde defnedilmişti¹⁶. Bu durum taraflar arasındaki ilişkileri etkilememişti.

¹² İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 94-95; Süryani Mihail, 125-128; Anonim Süryani Vekayinâmesi, II. Kısım, 280-281; İbn Vâsil, I, 93-94; İbnu'l-Adîm, *Bugyetu't-Tâleb fi Târihi Haleb*; Trk. tr. A. Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi, İbnu'l-Adîm Bugyetu't-Taleb fi Târihi Haleb (Seçmeler)*, Ankara, 1982, 162; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, İng. tr. E. A. Babcock, A. C. Krey, New-York, 1976, II, 140-144; S. Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Trk. tr. F. Işıltan, Ankara, 1987, II, 193-195; C. Alptekin, 63-65, 82; I. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara, 1987, 142-147.

¹³ İbnu'l-Ezrak, 82; Süryani Mihail, 132.

¹⁴ İbnu'l-Esîr, XI, 114.

¹⁵ İbnu'l-Esîr, XI, 127; ayn. mlf, *et-Târihu'l-Bâhir fi Devleti'l-Atabekiyye*, Nşr. A. A. Tolaymat, Kahire, 1963, 95-96; İbnu'l-Adîm, *Zubde*, II, 296 vd.

¹⁶ İbnu'l-Ezrak, 145; O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1980, 165.

Kara Arslan, Nûreddîn Mahmud'ün her zaman yanında olmuştu. Onun dostluğuna ve ordusunun gücüne önem veren Nûreddîn Mahmûd, Haçlı topraklarına yapmış olduğu bütün seferlere davet etmişti. Bu cümleden olarak, Kara Arslan 1164 yılında Dânişmendli Yağlıbasan üzerine yapmış olduğu seferden başarı ile döndükten sonra Suriye'ye gidip, Hârim kalesini kuşatmakta olan Nûreddîn Mahmûd'a yardım etmiş, kazanılan zaferde önemli pay sahibi olmuştu¹⁷.

Kara Arslan, oğlu Nûreddîn Muhammed'i o sırada Mûsul'u kuşatan Nûreddîn Mahmûd'a yardıma göndermişti (1170). Oğlu, Nûreddîn ile görüştüktan sonra Şigar'a saldırarak burayı ele geçirip, kardeşinin oğlu İmâdeddîn'i burada bırakarak Balat şehrine gitmiş ve Dicle'yi geçerek, Mûsul'un doğusunda Ninova semtinde ordugâhını kurmuştu¹⁸.

2. Doğu Anadolu Türk Devletleri İle İlişkiler

Mardin Artukluları İle İlişkiler

Kara Arslan, iktidarı döneminde akrabası Mardin Artukluları ile ilişkilerini bazen dostça, bazen de düşmanca yürütmüştü. Özellikle Hüsâmeddîn Temurtaş ile ilişkiler bölgedeki hâkimiyet mücadelesinden dolayı düşmanca bir şekil almıştı. Çevredeki Türk devletleri içerisinde kendisine önemli bir mevki elde etmiş olan Hüsâmeddîn Temurtaş ile Kara Arslan'ın arası bozulmuş ve 1145 yılında Bağın (Bâin) denilen yerde savaşmışlardı. Bu savaşta Kara Arslan ağır bir yenilgiye uğramıştı¹⁹. Hüsâmeddîn Temurtaş, bu savaştan birkaç yıl sonra 1148 yılında Esard'ı ve Bâtâsâ'yı zaptetmiş, bunlardan Esard'ı daha sonra Kara Arslan'a iade etmişti²⁰.

1154 yılında Temurtaş vefat edince Mardin Artuklularının başına oğlu Necmeddîn Alpi geçmişti. Onun iktidarının başlarında Kara Arslan ile arasında anlaşmazlık çıkmıştı (552/1157). Bunun üzerine Kara Arslan askerleri ile birlikte Eysel'de, Dicle nehri kıyısına gelerek karargâh kurmuştu. Necmeddîn Alpi hâcibi Şemseddîn Sevinc'i Meyyâfârikîn'e yolladıktan sonra kendisi de ordusu ile birlikte Mardin'den hareket etti. Bunun üzerine Kara Arslan onunla savaşı göze alamamış olacak ki, bulunduğu bölgeyi terk ederek ülkesine geri çekildi. Zira, bu sırada Ahlat hâkimi Sökmen de orduyuyla birlikte Necmeddîn Alpi'ya yardım için harekete geçmişti. Necmeddîn

¹⁷ İbnu'l-Ezrak, 142; İbnu'l-Esfr, *el-Kâmil*, XI, 246-248; ayn. mlf., *Atabekiyye*, 122-125.

¹⁸ Ebû'l-Farac, II, 411.

¹⁹ İbnu'l-Ezrak, 77.

²⁰ İbnu'l-Ezrak, 83.

Alpı, Cebel Cûr'a gitti. Sökmen'in askerleri ile buluştuktan sonra önlerinden kaçan Kara Arslan'ın ülkesine girdiler. Tell Hûm kalesindeki halkın tamamını esir aldılar. Buna karşılık, Kara Arslan ise Cebel Cûr'a yürüdü ve Muş ovasına kadar geldi. Burada Necmeddîn Alpı'nın bir müfrezesini yok ettikten sonra Muş'a bağlı beş köyü yağma etti. Ordusu ile Bitlis'ten Erzen'e açılan geçitin yakınlarında konakladı. Burada bir süre kaldıktan sonra Hısn Keyfâ'ya geri döndü. Onun dönmesinden sonra Necmeddîn Alpı da Meyyâfârikîn'e gitti. Bir süre sonra aralarında barış yaptılar²¹.

Kara Arslan'ın Necmeddîn Alpı ile ilişkileri genelde dostane bir havada geçmiştir. Nitekim, bir Türkmen beyi olan Göçaba el-Bâriye'nin isyanı sırasında, oğlu Nâsireddîn komutasında bir orduyu isyanın bastırılmasına yardım etmesi için Necmeddîn Alpı'ya göndermişti (Temmuz-Ağustos 1161)²². Aralarındaki ilişkilerin pekişmesi için Kara Arslan'ın kızı ile Necmeddin Alpı'nın oğlu Kutbeddîn İlgâzi'nin evlenmelerine Kasım 1164 tarihinde karar verilmiş ve Aralık ayında da çok debdebeli törenlerle evlilik gerçekleşmişti²³.

Ahlatşahlarla İlişkiler

Kara Arslan'n Ahlatşahlarla ilişkilerinin diğer Türk devletleriyle olduğu gibi inişli-çıkışlı bir seyir takip ettiği görülmektedir. Bir ara Ahlatşah Sökmen ile arası bozulmuş ve Necmeddîn Alpı ile bir toplantı yaparak Ahlatşahlar ülkesine sefer yapma kararı almıştı (27 Mayıs 1154). Bunun hemen akabinde Necmeddin Alpı ile birlikte hareket ederek Ahlatşahlar ülkesine girmiş, Cebel Cûr bölgesinde bulunan Tuğtab'ı yağmaladıktan sonra Malazgirt'e kadar ilerlemiş, burada belli bir müddet kalmıştı. Sonunda Necmeddîn Alpı'nın araya girmesi ile iki Türk hükümdarı barışmış ve Kara Arslan ülkesine geri dönmüştü²⁴.

Dânişmendlilerle İlişkiler

Kara Arslan, Melik Muhammed'in ölümünden sonra üçe bölünen Dânişmendlilerin Sivas kolunun başında bulunan Melik Yağı Basan'ın kızı ile evlenmişti. Böylece aralarındaki dostluk daha da kuvvetlenerek akrabalığa dönüşmüştü. Fakat Nisân Oğulları ile ilişkiler bahsinde daha geniş bir

²¹ İbnu'l-Ezrak, 120-121; O. Turan, *a.g.e.*, 161.

²² İbnu'l-Ezrak, 128. Bu oğlu daha sonra Nûreddîn Mahmûd'un yanına giderek, onun hizmetine girmişti.

²³ İbnu'l-Ezrak, 143-144.

²⁴ İbnu'l-Ezrak, 112.

şekilde anlatılacağı gibi, Kara Arslan'ın 1163 yılındaki ikinci Âmid kuşatması sırasında, İnal Oğlu Cemâleddin'in veziri olup, şehri fiilen yönetiminde bulunduran Nîsân Oğlu Kemâleddin Ebû'l-Kâsım Ali'nin zengin hediyelerle birlikte, Âmid'in kendisine tâbi olacağına dair teminat vermesi üzerine Yağıbasan'ın, damadının aleyhine bir durum yaratarak ülkesine girip yağmalarda bulunması, ilişkileri düşmanca bir vaziyete dönüştürmüştü. Bu durum üzerine, Necmeddin Alpi ile Dilmaçoğlu Fahreddin Devletşah ordularıyla Kara Arslan'ın yardımına geldiler ve Harput'tan Yağıbasan'a bir mektup gönderip, kozlarını paylaşmaya çağırdılar. Yalnız başına onlarla başa çıkamayacağını gören Yağıbasan bu teklife cevap vermedi. Bunu üzerine müttelikler savaşı sonraya erteleyerek ülkelerine geri döndüler. Ertesi yıl 7 Mayıs 1164 tarihinde bir araya gelerek ordularıyla Malatya'ya doğru hareket ettiler. Buraya ait bazı kaleleri tahrip edip, Sivas'a doğru ilerlediler. Üzerine gelen büyük gücü durduramayacağını gören Yağıbasan şehrini terk ederek, ülkesinin ücre köşelerine çekilmek zorunda kaldı. Kara Arslan ve mütteliklerinin Sivas'a iyice yaklaşmaları üzerine duruma müdahale eden Nûreddin Mahmûd, Haçlı devletleri ile yapılan mücadelelerde tam bir başarı sağlanamamışken ve düşman saldırı için hazırlanırken Türk hükümdarlarının birbirleri ile savaşıp güçlerini heba etmelerinin ne kadar akılsızca bir iş olduğunu belirtip, bu amaçla savaşı bırakıp, saldırıya geçen Frankları durdurmak üzere yardımına gelmelerini istedi. Onun bu uyarısı üzerine, ele geçirdiği bütün ganimetleri, esirleri ve kaleleri tekrar Kara Arslan'a iade etmesi şartıyla Yağıbasan ile barış yapıldı²⁵.

Sonraki yıllarda, iki hanedan arasındaki ilişkileri düzeldi ve Kara Arslan'ın kızlarından birisi Dânişmendlilerin Malatya kolunun başında bulunan henüz 15 yaşındaki Ebû'l-Kâsım ile evlendirildi (Mayıs 1172). Düğün sırasında at üzerinde hünerlerini gösteren genç damat düşerek ölünce, yerine geçirilen küçük kardeşi Feridun, yarım kalan evliliği tamamlayarak, Kara Arslan'ın kızı ile evlendirildi²⁶.

Âmid'de Nîsân Oğulları İle İlişkiler

Âmid'in yönetimi İnal Oğullarından Cemâleddin Mahmûd'un elinde olmasına rağmen, yönetim fiiliyatta vezir Nîsân Oğlu Mueyyiduddin eline

²⁵ İbnü'l-Ezrak, 135, 141-142; Mihail, 193-194, 195; Ebû'l-Farac, II, 400; O. Turan, 162-163; M. H. Yınanç, "Dânişmendliler", *İA*, III, 473; H. Kayhan, "Melik Muhammed'in ölümünden (1143) sonra Dânişmendli tarihine bir bakış". *Erciyes Üniversitesi III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 2000, 306 vd.

²⁶ Süryani Mihail, 220; Ebû'l-Farac, II, 410.

geçmişti. Şehir, önce Zengî'nin, daha sonra da onun ölümüyle Husâmeddîn Temurtaş'ın tâbiyeti altına girmişti. Cemâleddîn Mahmûd, tâbiğinin gereği olarak, Temurtaş'ın 1148 yılında Esard'ı kuşatması sırasında vezirini bir ordu ile yardıma göndermişti²⁷. Temurtaş'ın ölümünden sonra bölgedeki dengeler değişmiş, bunun sonucunda Âmid'in Artuklulara olan tâbiyeti ortadan kalkmıştı. 1156 yılında Nîsân Oğlu Mueyyiduddîn ölünce yerine geçen oğlu Cemâluddevle Kemâleddîn Ebû'l-Kâsın Ali, son derece zeki ve kurnaz bir siyasetçi idi ve çevresindeki Türk hükümdarlarını bir takım söz ve taahhütlerle kandırmak suretiyle iktidarını ayakta tutmaya çalışıyordu.

Kara Arslan'ın en büyük hedeflerinden birisi, çevresindeki bütün kaleleri eline geçirdiği Âmid şehrini zaptetmekti. O, amacını gerçekleştirmek için iktidarı süresince bu şehri üç defa kuşattı. İlk kuşatması 1149 yılında gerçekleşti. Bu tarihte, Âmid'de bulunan bazı kişilerle şehri kendisine teslim etmeleri konusunda anlaşarak saldırmış, fakat teşebbüsü başarıya ulaşmamış, şehri ele geçirememişti. Bunun üzerine çevredeki halkı yakalayıp esir etmiş ve ülkesine doğru götürürken, sonradan onların durumlarına acıyarak hepsini serbest bırakmıştı²⁸.

Kara Arslan, Mayıs-Haziran 1163 tarihinde Âmid'i beş ay süren ikinci bir kuşatmaya tâbi tuttu. Necmeddîn Alpı da hâcibi Şemseddin Sevinc komutasında bir miktar asker göndererek ona yardım etti. Âmid'in yüksek surlarını aşmak çok zor olduğu için daha önceden uzun bir süre şehrin kuşatılması hazırlıkları yapmıştı. Bu amaçla mancınıklar, yanmaması için üzeri demirle kaplatılmış tahta bir kule ve bunun gibi çeşitli savaş aletleri yapılarak, onların yardımı ile şehir sıkıştırılmaya başlandı. Şehir, müdafiler ve vezir Nîsân Oğlu Kemâleddîn tarafından büyük bir maharetle savunuldu. Vezir, dışarıdaki mancınıkların daha büyüklerini hazırlatarak büyük taşlar ve oklar atıp Artuklu ordusuna zararlar veriyor, askerlerini durmadan teşci edip daha kuvvetli savunma yapmaları için sözle veya verdiği hediyelerle gayrete getiriyordu. Bu arada, herhalde ihanet edeceklerinden şüphelendiği bir gurup Yahudi ve Nasraniyi şehirden dışarı çıkartmış, bunun üzerine onlar esir edilerek, daha sonra satılmışlardı. Nîsân Oğlu Kemâleddîn, bu savunma tedbirlerine ek olarak, bir yandan da çevredeki hükümdar ve emirlere elçiler göndererek, yardımları karşılığında türlü vaadlerde bulunuyordu. Nitekim, bu vaadlere kanan, aynı zamanda Kara Arslan'ın kayın pederi olan Dânişmendli Yağı Basan, Hısn Keyfâ Artuklularının toprakları-

²⁷ İbnu'l-Ezrak, 83.

²⁸ Süryani Mihail, 153.

na girip Harput ve Çemişgezek'e saldırarak esirler ve ganimetler almaya başlayınca, 13 Eylül 1163 tarihinde kuşatma sona erdirilmek zorunda kaldı. Ülkesine dönen Kara Arslan, kayın pederinin saldırılarına oldukça sinirlenmiş, onun barış önerilerini kabul etmemiştir. Saldırılarına daha da arttıran Yağı Basan Hizan, Karsen ve Tell Patrik çevresindeki yerleşim yerlerini yağmalayıp, Şumuşkay kalesini zaptetti ve yöredeki insanları esir ederek sürüleri ve diğer varlıkları ile birlikte kendi ülkesine götürdü. Bunun sonucunda bölge ıssız kaldı²⁹.

İkinci kuşatmadan iki yıl sonra Mart-Nisan 1165 tarihinde Âmid kadısı Nâsihuddîn'in Hısn Keyfâ'ye giderek Kara Arslan ile görüşüp, ona tâbi olduklarını bildirmesi üzerine taraflar arasında barış yapıldı³⁰. Fakat bu barış devresi uzun sürmemiştir. Zira, Kara Arslan, 1167 yılında Âmid'e üçüncü ve son seferini yapmıştı. O, kaleyi savunan komutanlardan birisini elde ederek, gizlice kapının kilidini kırıp askerlerini içeriye sokmuş ve şehrin iki kulesini zaptetmiş ise de, şehri savunan vezir Kemâleddîn, bu ihaneti zamanında fark ederek, askerleri ile karşı saldırıya geçip Artuklu askerlerini geri püskürtmeyi başarmıştı. Kara Arslan, bu son teşebbüsü de başarısızlığa uğrayınca büyük bir üzüntüye kapılmış ve ıstırap içinde ülkesine geri dönmüştü³¹.

Dılmaç Oğulları İle İlişkiler

Kara Arslan'ın Bitlis ve Erzen'de hâkim olan Dılmaç Oğulları ile ilişkileri dostça devam etmekteydi. Aradaki dostluğu daha da ileri götürerek akrabalık bağları kurmaya karar vermişler ve Şubat-Mart 1162 tarihinde Kara Arslan, oğlu Nâsireddîn'i Fahreddîn Devletşah'ın kızı ile evlendirmişti³². Taraflar, herhangi bir tehlike ve savaş anında birbirlerine yardım etmekten geri kalmamışlardı. Bununla bağlantılı olarak, Fahreddîn Devletşah, Necmeddîn Alpi ile birlikte Fahreddîn Kara Arslan'a yardım edip, Yağı Basan'ın ülkesine yaptıkları sefer ile onu yenilgiye uğratmışlardı.

²⁹ Süryani Mihail, 193-194; İbnu'l-Ezrak, 131, 135; Ebû'l-Farac, II, 400; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 202; C. Cahen, 37; F. Sümer, "Diyarbakır şehri yönetimi ve yöresinde inal Oğulları Beyliği", *Selçuklu Araştırmaları Merkezi I-II. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya, 1993, 114.

³⁰ İbnu'l-Ezrak, 145.

³¹ Usâme b. Munkiz, *Kitâbu'l-İ'tibar*, Trk. tr. Y. Ziya Cömert, *İbretler Kitabı*, İstanbul, 1992, 124-125; Süryani Mihail, 203; Ebû'l-Farac, II, 405.

³² İbnu'l-Ezrak, 130 vd.

3. Türkiye Selçukluları İle İlişkiler

Kara Arslan, iktidarının başlarında kendisini tehdit eden Mûsul Atabegliği'ne karşı Türkiye Selçuklularını bir güvenlik unsuru olarak kullanmıştı. Zengî tehdidinin ortadan kalkması ile ilişkiler zayıflamıştı. Onun Nûreddîn Mahmûd ile özel dostluğu sayesinde, Türkiye Selçukluları yerine Zengîliler ile ilişkilerini geliştirmeye kendi çıkarları açısından daha gerekli bulmuştu.

Nûreddîn Mahmûd, Türkiye Selçuklularının güçlenerek, kendisi için tehlike oluşturmasını önlemeye çalışmaktaydı. Bunun için çevresindeki devletlerle ittifak içerisine girerek onu yalnızlaştırma ve güçsüzleştirme siyâseti takip ediyordu. Bu siyâset çerçevesinde, 1172 yılında Mûsul Atabegliği, Hısn Keyfâ ve Mardin Artuklu hükümdarları ile doğu ve güneydoğu Anadolu'daki diğer Türk hükümdarlarını da yanına alıp Kılıç Arslan'a karşı sefere çıktı. Seferin görünüşteki sebebi Dânişmendli meliki Zunnûn'un ülkesine iadesini ve melik Şehinşah'ın hapistede bulunan oğullarının serbest bırakılmasını sağlamak idi. Mütteliklerin Kayseri üzerine yürümleri üzerine durumun ciddiyetini gören Kılıç Arslan elçi gönderip barış talebinde bulundu. Mütteliklerin barış şartları olarak ortaya koydukları isteklerinin bir kısmı Kılıç Arslan tarafından yerine getirildi. Bu sırada Nûreddîn Mahmûd'un hastalanması ve kış mevsiminin başlaması üzerine, müttelik Türk hükümdarları ordularıyla ülkelerine geri döndüler³³. Bu sefere Hısn Keyfâ Artuklularını temsilen Kara Arslan'ın veya oğullarından birisinin katılmış olabileceği tahmin edilebilir.

4. Abbâsî Halifeliği İle İlişkiler

Kara Arslan'ın iktidarı döneminde Abbâsî Halifeliği tahtında Muktefi Billah (1136-1160), Mustencid Billah (1160-1170) ve Mustezî Biemrillah (1170-1180) bulundular. Onun bu halifelerle ilişkileri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamakla birlikte, 570/1174-75 tarihli parasında, o tarihte tahtta olan halife Mustezî Biemrillah'ın adı geçmemekte, yerine bir önceki halife Mustencid Billah'ın adı belirtilmektedir³⁴. Bu, ilk anda dikkati çekmeyen bir ayrıntı gibi görünüyorsa da, daha iyi düşünülünce, Kara Arslan'ın Abbâsî halifeliği ile ilişkilerini ortaya koyan önemli bir belge ol-

³³ Süryani Mihail, 223-224, 225-226; Ebû'l-Farac, II, 410; O.Turan, 203-204; H. Kayhan, a.g.m., 308.

³⁴ İ. Artuk, C. Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, İstanbul, 1993, 74; Ş. Şentürk, E. Batur, B. Johnson, *Asya'dan Anadolu'ya İnen Rüzgâr*, Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri - 3, İstanbul, 1994, 26.

duğu görülmektedir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla, Kara Arslan'ın bilinmeyen bir sebepten dolayı halife Mustezî Biemrillah ile araları bozulmuş ve o, son dönemlerinde bastırmış olduğu paralarda onun adını anmayarak, yerine bir önceki halife Mustencid Billah'ın adını yazdırmıştır. Bu durum büyük bir ihtimalle hutbelere de yansımış ve aynı şey orada da tekrarlanmıştır. Oğlu Nûreddîn Muhammed'in 571/1175-76 yılında adına bastırıldığı bakır parada³⁵ artık halife Mustezî Biemrillah'ın adı geçmektedir. Demek ki, hali-felik ile yaşanan siyasî bunalım onun ölümünden sonra çözülmüş ve bu durum paralarda ve tabii ki hutbelerde kendisini göstermiştir.

5. Haçlı Devletleri İle İlişkiler

Kara Arslan'ın yakın-doğudaki bütün Türk devletleri için büyük tehlike oluşturan Haçlı devletleri ile mücadele ettiği görülmektedir. Bu mücadele, mevcut şartlar göz önünde bulundurularak, genelde Zengî ve Nûreddîn Mahmûd gibi güçlü müttefiklerle birlikte, güç birliği oluşturarak yapılmıştır. Bunun haricinde, Haçlıların yenilgileri kollanarak, fırsatlardan faydalanılmış ve onlara ait bazı kaleler ele geçirilmiştir. Bu cümleden olarak, daha iktidarının başlarında, İnneb yenilgisinden (30 Haziran 1149) sonra karmaşa içerisine giren Haçlıların elinden Babbula'yı almıştır³⁶.

Haleb'in kuzeyindeki topraklara sahip olan Kont Joscelyn, Türkmenler tarafından yakalanıp Nûreddîn Mahmûd'a teslim edilince (1151)³⁷, toprakları savunmasız kalmıştı. Bunun üzerine, ülkesi Türk hükümdarları tarafından saldırılara uğradı. Bu cümleden olarak, Kara Arslan, aynı yıl Joscelyn'in oğlunun elinden Hısn Mansur ve Bâbillâ'yı aldı³⁸.

Nûreddîn Mahmûd, Kudüs kralının komutasında Mısır'a bir sefer yapmak üzere olan Haçlılara engel olmak için kardeşi Kutbeddîn Mevdûd, Kara Arslan ve Necmeddîn Alpı'nın kendisine katılmaları ile oluşan büyük bir ordu ile sefere çıkmıştı (Temmuz-Ağustos 1164). Anlaşıldığı kadarıyla, Kara Arslan gönülsüz olmasına rağmen, Müslüman halkın tepkisinden korkarak bu sefere katılmıştı. Haçlıların müstahkem kalelerinden olan Hârim kuşatılmış, yardıma gelen Haçlı kuvvetleri de büyük bir yenilgiye uğratarak (10 Ağustos 1164), ardından Hârim kalesi ele geçirilmiştir. Esir edilen Haçlı komutanları arasında Antakya prinkepsi ile Trablus kontu da bulun-

³⁵ İ. Artuk, C. Artuk, 76; Ş. Şentürk, E. Batur, B. Johnson, 28.

³⁶ Ebû'l-Farac, II, 386.

³⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 137-138; ayn. mlf., *Atabekîyye*, 102-103; İbnu'l-Ezrak, 92; Anonim Süryani Vekayinâmesi, 301; Ebû'l-Farac, II, 387; O. Turan, 188.

³⁸ İbnu'l-Ezrak, 92.

makta idi. Bu yönüyle, başsız kalan Antakya zaptedilmesi zor olduğu için alınmaktan vazgeçilmiş, sadece çevresindeki kalelerin yağmalanması ile yetinilmişti³⁹.

6. Ermenilerle İlişkiler

Daha önceki Artuklu hükümdarları gibi Kara Arslan da bulunduğu coğrafi durumun gereği olarak, topraklarına saldırılarda bulunan Ermenilerle yoğun bir mücadele yürütmüştür. Bu mücadeleler yürütülürken bölgenin siyasî durumu göz önüne alınmış ve fırsatlar kollanmıştır. Özellikle, yakın-doğudaki en büyük düşman güçler olan Haçlılar ve Komnenoslar hanedanı tarafından yönetilen Bizans İmparatorluğuna vurulan ağır darbelerden sonra Ermenilerin üzerine yüklenildiği görülmektedir.

1138 yılı başlarında, kış mevsiminin bitmek üzere olduğu bir sırada güney Anadolu'ya bir sefer düzenleyen Bizans imparatoru Jan Komnen'in Buzaa şehrinin kuşatılması ile meşgul olduğu bir sırada, kendisine yardıma giden Keysun senyörü Baudouin'in şehirden ayrılmasını fırsat bilen Kara Arslan hemen saldırıya geçmiş ve Keysun'u fethetmişti. Ancak şehirde fazla kalmayarak, her halde Bizans imparatorunun saldırısından korkarak geri dönmüştü. Şehrin Ermeni halkı onun çekilmesinden sonra terk etmiş oldukları evlerine geri dönmüşlerdi⁴⁰.

Nûreddin Mahmûd'un, Dimaşk Atabegliği'nin veziri Mu'ineddin Unar'ın gönderdiği Emir Mucâhideddin Bozan komutasındaki Dimaşk kuvvetleriyle birlikte Haçlılara ait mustahkem İnneb kalesini kuşatması üzerine, kalenin imdadına koşan Antakya Princepsi Raimond'u, 30 Haziran 1149 tarihinde İnneb önlerinde yaptığı savaşta bozguna uğratarak, Maraş senyörü

³⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 246-248; ayn. mlf., *Atabekîyye*, 122-126; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-Zemân fi Târihi'l-A'yân*, Haydarâbâd, 1951, I, 246-247; İbnü'l-Adîm, *Zubde*, II, 318 vd.; İmâdeddin İsfahânî, *Sanâ'l-Berku's-Sâmî*, Nşr. R. Şeşen, Beyrut, 1971, 61-62; İbn Vâsil, I, 134-135; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Târih*, Trk. tr. M. Keskin, İstanbul, 1995, 449; Ebî Şâme, *U'yûnu'r-Ravdateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiye*, Nşr. Ahmed el-Beyşûmî, Dimaşk, 1991, I, 268 vdd.; Zehcî, *Târihu'l-İslâm*, Nşr. Omar Abdusselâm Tedmurî, Beyrut, 1995 (555-560 Yıllarını İhtiva Eden Cilt), 40-41; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Duvel*, Nşr. ve Trk. tr. A. Öngül, *Selçuklular Tarihi II. Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, İzmir, 2001, 172-173; Anonim Süryani Vekayinâmesi, 303 vd.; Willermus Tyrensis, II, 306-308; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Trk. tr. I. Demirkent, Ankara, 2001, 157-158; S. Runciman, II, 308; Elisseef, N., *Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrie au temps Croisades (511-568/1118-1174)*, Damascus, 1967, II, 591 vd.

⁴⁰ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Trk. tr. II. D. Andreasyan, Ankara, 1987, 294-295.

Renaud ile birlikte maktul düşürmesi⁴¹ bölgedeki siyasi dengeleri değiştirmişti. Durumdan yararlanan Türk hükümdarları kendilerini toparlamalarına fırsat vermeden bir çok Hıristiyan kalelerini ellerine geçirdiler. Bu cümleden olarak, Renaud'un ölümünü fırsat bilen Sultan Mesud, 11 Eylül 1149 tarihinde kısa süren bir kuşatmadan sonra Maraş'ı fethetti⁴². Kara Arslan da mevcut durumdan yararlanarak, Kont Joscelyn'in askerlerine kumanya taşıyan Gerger senyörü Vasil'in komutasındaki 400 askeri yakalayıp esir etti ve bunların hayatı karşılığında Samsat'ı Ermenilerden aldı⁴³. Ayrıca, Gerger halkını da esir alarak, götürüp topraklarında mecburi iskâna tâbi tutma girişimi, araya giren Hıristiyan din adamlarının çabaları sonucu gerçekleşmedi⁴⁴.

Kara Arslan, 1150 yılında ordusuyla birlikte Gerger'in üzerine sefer yaptı. Kalenin çevresinde bulunan yerleşim yerleri yağmalandı. Hısn Mansur, Keysun, Gakhtai ve çevredeki diğer Hıristiyan hâkimiyetindeki kalelerden Gerger'in yardımına koşmak için harekete geçen Franklar ve Rumlardan oluşan 500 atlı ve bir çok piyadeden oluşan bir ordu gelip Gerger Ermeni senyörü Basil'in komutasında toplandı. Bunlar kelenin çevresinde karargahlarını kurmuş olan Türklere baskın yaptılar, fakat ağır bir yenilgiye uğramaktan kurtulamadılar. Askerlerinin tamamına yakını öldürüldü ve şehre getirdikleri bin yük buğday ile diğer bütün ağırlıkları savaş ganimeti olarak Artuklu ordusunun eline geçti. Başta Basil olmak üzere, bütün Hıristiyan komutanları da esir edildiler. Savaşın olduğu sırada orada bulunmadığı anlaşılan Kara Arslan hemen bölgeye intikal ederek mevcut esirlerin tamamını serbest bıraktı. Kale senyörlerine de kendi ülkesinde yerler tahsis etti. Bu cümleden olarak, Gerger'i kendisine teslim eden Basil'e Abdaheri ile Samaha'yı iktâ etti. Krikor, kendi kalesi Gakhtai'yi teslim etti ve kendisine Saghaman iktâ olarak verildi. Bu iki önemli kaleye ilâveten Hısn Mansur da teslim alındı. Böylece Kara Arslan'ın bu askeri harekâtı başarılı bir şekilde sonuçlanmış oldu⁴⁵.

⁴¹ İbnu'l-Kalânîsî, 304-305; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 144; ayn. mlf., *Atabekîyye*, 98-99; İbnu'l-Adîm, *Zubde*, II, 298-299; Ebû'l-Fidâ, II, 89; İbn Kesîr, XII, 413; Ebû Şâmc, I, 212; Urfah Mateos, 300-302; Ebû'l-Farac, II, 386; Süryani Mihail, 153-155; Anonim Süryani Vekayinâmeci, 300; Villermus Tyrensis, II, 196-197; N. Elisseeff, II, 430 vd.; S. Runciman, II, 272-273; H. Kayhan, *Irak Selçukluları*, Konya, 2001, 183-184.

⁴² Urfah Mateos, 301; Süryani Mihail, 155; İbnu'l-Ezrak, 92; Kadî İmâdeddîn, 129; O. Turan, 187.

⁴³ Urfah Mateos, 301-302; Ebû'l-Farac, II, 386-387.

⁴⁴ Ebû'l-Farac, II, 387.

⁴⁵ Süryani Mihail, 159-160.

Kont Joscelyn'in Nüreddin Mahmud tarafından yakalanıp esir edilmesinden sonra durumdan yararlanan Kara Arslan, 1151 yılında Ermenilerin elinden Hısn Berker'i, bir yıl sonra da Gerger kalesini aldı⁴⁶.

C. ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ

Kara Arslan'ın ölüm tarihi konusunda çelişkiler vardır. Mevcut kaynakların verdikleri bilgilere göre, o amansız bir hastalığa yakalanmış, kurtulamayacağını anlayınca da Nüreddin Mahmûd'a haber göndererek, Hıristiyanlara karşı birlikte yapmış oldukları seferleri ve aralarındaki dostluğu hatırlatıp, kendisine ait toprakları koruyarak, ölümünden sonra oğluna teslim etmesini vasiyet etmiş ve hemen sonra da 17 Temmuz 1167 tarihinde Harput'ta ölmüştür. Cenazesi Meyyâfârikîn üzerinden Hısn Keyfâ'ya götürülmüş ve orada, daha önceden yaptırmış olduğu türbeye defnedilmiştir. Nüreddin Mahmûd ise, dostunun vasiyetini yerine getirmiş ve topraklarını oğlu Nüreddin Muhammed'e teslim edip, himâyesine alarak, ona yardımcı olmuştur⁴⁷.

Halbuki, Kara Arslan'ın ölüm tarihi ve gömüldüğü yeri bile belirten çağdaş kaynak İbnu'l-Ezrak, 1175 yılı olaylarını anlatırken, bu tarihte onu sağ-salim gördüğünü belirterek, yukarıda verdiği bilgilerle çelişkiye düşmektedir. Buna göre o, Mayıs-Haziran 1175 tarihinde Çermuk'taki Hâme'ye gitmek üzere Âmid'den geçtiği sırada, mezarlarda yaşayan halkın buldukları yerleri terk ettiklerini görmüş, sonra 18 Haziran'da oradan Hâni'ye gelmiş ve aynı gün Deyri's-Sâlib'e geçmiştir. Bu sırada Kara Arslan'ın ordusunun öncü birlikleri ve bizzat kendisi ile karşılaşmıştır. Kara Arslan, ordusu ile 20 Haziran Cuma günü Dicle'yi geçmiş ve Âmid'in dışındaki yerleşim yerleri ve oralarda yaşayan köylülere dokunmadan çekip gitmiştir⁴⁸. Bu, İbnu'l-Ezrak'ın bizzat gördüğü bir olay olması açısından önemlidir. Anlaşıyor ki, bahsi geçen tarihte Kara Arslan hayatta ve sağlıklı bir şekilde ordusunun başında bulunuyordu. Bu durumu teyid edecek nitelikte maddi bir delil daha vardır ki, bu da onun 570/1174-75 tarihli sikkesidir⁴⁹. Basıldığı yer belli olmayan, ön yüzü resimli bakır paranın varlığı, onun bahsi geçen tarihte hayatta olduğunu ortaya koyan en önemli maddi delil

⁴⁶ İbnu'l-Ezrak, 92, 94; O. Turan, 188.

⁴⁷ İbnu'l-Ezrak, 151; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 267; Süryani Mihail, 203; Ebû'l-Farac, II, 405; Gaffârî, *Târîh-i Cihân Ârâ*, Nşr. Seyyid Kâzım Müsevî, Tahran, 1342, h.ş., 133; Münecimbaşı, II, 173-174;

⁴⁸ İbnu'l-Ezrak, 178-179.

⁴⁹ I. Artuk, C. Artuk, 74; Ş. Şentürk, E. Batur, B. Johnson, 26.

olmaktadır. Böylece, onun bu tarihten az sonra öldüğü anlaşıyor. Zira, oğlu Nüreddin Muhammed'in 571/ Ağustos 1175-Haziran 1176 tarihine ait ön tarafı resimli, basıldığı yer belli olmayan sikkesi⁵⁰, onun ölümünün belirtilen tarih ve aylar içerisinde gerçekleştiğini kesin olarak ortaya koymaktadır.

Bunlara ek olarak, 1170 yılında Kara Arslan'ın oğlu Nüreddin Muhammed'in Mûsul'u kuşatan Nüreddin Mahmûd'a yardıma gitmesi olayında,⁵¹ konu ile ilgili bilgi veren Ebû'l-Farac'ın Nüreddin Muhammed için "Kara Arslan'ın oğlu olup bir kale sahibi olan Muhammed" ibaresini kullanması önemlidir. Burada, Nüreddin Muhammed'in Hısn Keyfâ Artuklularının başında olduğuna dair bir ifade kullanılmamış, onun sadece bir kalenin sahibi olduğu, yani henüz babasının yerine geçmediği anlatılmaya çalışılmıştır.

Nüreddin Mahmûd'un 1172 yılında Türkiye Selçukluları üzerine yaptığı seferde, onun ordusuna katılan Türk hükümdarları sayılırken hiç birinin ismi anılmamış, buna paralel olarak, isim belirtmemekle birlikte Kara Arslan'dan Hısn Ziad emîri olarak bahsedilmiştir⁵². Bu, Süryani Mihail ve Ebû'l-Farac'ın Kara Arslan'ı belirtirken kullandıkları sıfattır. İsmi kullanmamakla birlikte onun sağ olduğu burada dolaylı olarak anlatılmaktadır.

Kara Arslan'ın kızlarından birisinin Mayıs 1172 tarihinde Dânişmendlilerin Malatya kolunun başında bulunan Ebû'l-Kâsım ile evlendirilmesi olayı hakkında bilgi veren Süryani Mihail ve Ebû'l-Farac, Kara Arslan'dan henüz sağ imiş gibi bahsetmektedirler⁵³.

Kara Arslan'ın oğlu Nüreddin Muhammed, Mayıs-Haziran 1175 tarihinde Hısn Keyfâ'dan hareketle Fırat'ı geçip Harput'a gitmişti. Onun bu hareketinden ürken Âmid halkı üzerlerine geldiğinden endişelenerek korkuya kapılmış ve mezralardakiler şehre sığınmıştı⁵⁴. Burada da Kara Arslan'ın belirtilen tarihte sağ olduğunu kullanılan ifadeden anlamak mümkün olduğu gibi, yukarıda belirtilen Kara Arslan'ın ordusuyla birlikte başkentinden çıkarak Dicle'yi geçmesi olayı zaten bu hareketin devamı idi.

⁵⁰ İ. Artuk, C. Artuk, 76; Ş. Şentürk, E. Batur, B. Johnson, 28.

⁵¹ Ebû'l-Farac, II, 411.

⁵² Süryani Mihail, 223; Ebû'l-Farac, II, 410.

⁵³ Süryani Mihail, 220; Ebû'l-Farac, II, 410.

⁵⁴ İbnü'l-Ezrak, 178.

Bütün bu bilgilerin ışığında, muasır tarihçilerin Kara Arslan'ı 1167 yılında niçin öldü gösterdiklerine ilişkin sorunun cevabına gelince. Büyük bir ihtimalle, üçüncü Âmid seferinden morali çok bozuk, adeta çökmüş olarak dönen Kara Arslan, ağır bir hastalığa yakalandı ve bu uzun bir süre devam etti⁵⁵. Bu durum, onun öldüğü yönünde söylentilerin çıkmasına sebep oldu ve başta İbnu'l-Ezrak olmak üzere, Süryani Mihail gibi muasır tarihçiler onun hastalığının çok şiddetlendiği tarihi, söylentilerin de etkisi ile ölüm tarihi olarak eserlerine kaydettiler.

Kara Arslan, Belek'in kızı ile evliydi⁵⁶. Çok sayıda çocukları vardı. Bunlardan Nâsireddin, Nüreddin Muhammed ve İmâdeddin Ebûbekr adları bilinen oğulları olmakla birlikte, bunların dışında 1164 yılında vefat eden beş erkek çocuğu daha bulunmaktaydı. Kızlarının da erkekler gibi sayıca fazla oldukları görülmektedir. Bunlardan birisi, tıpkı erkek kardeşleri gibi 1164 yılında vefat etmişti⁵⁷. Büyük oğlu Nâsireddin, Şubat-Mart 1162 tarihinde Bitlis hâkimi Fahreddin Devletşah'ın kızı ile evlenmişti⁵⁸. O, Mayıs-Haziran 1164 tarihinde Hısn Keyfâ'da vefat etmişti. Ailenin ve devletin ileri gelenleri onun cenazesinde hazır bulunmuşlardı. Kara Arslan, oğlunun ölümüne son derece üzülmişti. Bir yıl içinde ölen çocuklarının sayısı biri kız olmak üzere toplam yedi kişi olmuştu⁵⁹.

Kara Arslan avlanmayı severdi ve Hısn Keyfâ yakınlarında ava çıkardı. Başkentinin çevresindeki av hayvanları arasında keklik, kara tavuk, Dicle nehri boyunca çeşitli su kuşları, dağ keçileri ve tavşanların bol olduğu anlaşılmaktadır⁶⁰.

Bu Artuklu hükümdarının, tarihi bir şahsiyet olarak kendi devri, öncesi ve sonrasındaki diğer Türk hükümdarları ile aynı ortak özellikleri gösterdiği görülmektedir. Her ne kadar onun devrinin bilimsel yapısı hakkında fazla bilgi bulunmamasına rağmen, Artuklu tarihinin geneline baktığımızda, onun da bilime ve bilim adamlarına değer verdiği sonucuna varabili-

⁵⁵ Zaten kaynaklarda onun amansız bir hastalığa yakalandığı belirtilmekte, fakat bunun nasıl bir rahatsızlık olduğu açıklanmamaktadır (bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI,267).

⁵⁶ İbnu'l-Ezrak, 43, 100-101.

⁵⁷ İbnu'l-Ezrak, 100, 137.

⁵⁸ İbnu'l-Ezrak, 130 vd.

⁵⁹ İbnu'l-Ezrak, 136-137.

⁶⁰ Usâme b. Munkiz, 252. Yazarımız, 1140 yılında Kara Arslan'la birlikte Hısn Keyfâ yakınlarında ava çıktığını belirtmektedir.

riz⁶¹. Ülkesinde din adamlarına da büyük değer verilmekteydi. Devrin tanınmış sûflerinden Şeyh Ebû Abdullah Muhammed el-Bustî için Hısn Keyfâ'da Hızır Câmîinin bahçesinde bir zâviye inşa ettirmişti (570/1174-75)⁶². Onun devrinde Artuklu ülkesinin iktisadî açıdan oldukça zengin olduğu görülmektedir. Kızının Necmeddîn Alpı'nın oğlu Kutbeddîn İlgâzî ile 1164 yılı sonlarındaki evlilik törenlerindeki debdebeye bakıldığında Artukluların ne kadar zengin bir hayat sürdükleri, Artuklu şehirlerinin iktisadî açıdan ne kadar varlıklı olduğu ortaya çıkmaktadır⁶³. O, ülkesindeki toprakların boş kalmaması ve ekilip, işlenebilen toprakların insanlar tarafından sahiplenilmesi için, kendi devrinde diğer Türk hükümdarlarının yaptıkları gibi, mücadele ettikleri yerlerdeki halkları buldukları topraklardan alarak kendi ülkesine getirip, tarım ve ziraat yapabilecekleri topraklara yerleştirerek, bunun için gerekli hayvanlar, her türlü alât, edavât, tohumluk vs. temin etmekteydi⁶⁴. Bunların yanında o, ülkesinin imarı ile de yakından ilgilenmişti. Bununla ilgili olarak, Hısn Keyfâ'da Dicle nehri üzerinde, Siirt'in alt tarafında Bânâris'te ve Erzen ile Siirt arasındaki Ecûm Şebûh'ta köprüler inşa ettirmişti. Bu köprülerin hepsi Husâmeddîn Temurtaş'ın yaptırdığı Akraman köprüsü esas alınarak yapılmışlardı⁶⁵. O, Müslüman halkın dinî ihtiyaçlarını da unutmuyarak bir çok câmî ve mescitler de yaptırmış, daha önceden yapılmış olup, artık kullanılmayacak kadar yıpranmış olanlarını da tamir ettirmişti. Bu alanda, Harput'taki Ulu Câmîi onun büyük inşa hareketi olmuştu⁶⁶. Ayrıca, Çermik'teki Ulu Câmîi de yine onun tarafından tamir ettirilmişti⁶⁷.

Bu devirde, Duneyser örneğinde görüldüğü gibi, Artuklularının şehirleri ekonomik gelişmişliğin sonucunda artan refah düzeyi sayesinde nüfus olarak oldukça kalabalıklaşmışlardı. Buna paralel olarak, ticaret de son

⁶¹ Nitekim, bazı bilim adamları tarafından onun adına kitaplar yazılmış ve ithaf edilmiş olduğunu görüyoruz. Bu kitaplardan birisi *Bustânu'l-Ârifin* adlı eser idi (bkz. İ. Artuk, C. Artuk, a.g.e., 51). Diğer bir eser ise Ebû Ali b. Ebû'l-Hasan es-Sûfî tarafından yazılan *Urcûze fî Suver el-Kevâkib el-Sâbite* adlı eser idi (bkz. O. Turan, *Doğu Anadolu*, 220).

⁶² Usâme b. Munkiz, 225-226.

⁶³ İbnu'l-Ezrak, 143-144.

⁶⁴ Ebû'l-Farac, II, 387.

⁶⁵ İbnu'l-Ezrak, 109-110.

⁶⁶ Max van Berchem, *Arabische Inschriften aus Armenia und Diyarbekr*, Berlin, 1907, 142; Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul, 1978, 27-43; N. Ardiç, "Harput Artukoğullarına ait kitabeler", *Türkiyat Mecmuası*, VI, 1939, 41-42.

⁶⁷ M. F. Kirzioğlu, "Çermik kasabası üzerine notlar", *Kara Amid*, 1956, 1/1, 277-278; Ara Altun, 242.

derece gelişmiş, şehirler önemli ticaret merkezleri olarak ön plana çıkmışlardı. Zenginliğin sergilendiği şehirlerin cazibesi çevredeki Müslüman ve gayrı Müslim halkları kendisine çekmekteydi. Ekonomik gelişmenin getirdiği zenginlik şehirlerin çarşılar, medreseler, hamamlar, câmiler, mescitler, konaklar, evler vs. güzel binalarla süslenmesini sağlamış, çevrelerinde ise misafirlerin konaklayabilecekleri bakımlı hanlar inşa edilmişti. Yine ülkedeki topraklar boş bırakılmayarak ekili alanlar haline getirilmişlerdi⁶⁸.

Kara Arslan'ın bastırması olduğu paralardan bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Bunların ön yüzlerinde Bizans tarzı figürler, resimler ve yazılar bulunmaktadır. Bu durum Anadolu'da onun çağdaşı diğer Türk hükümdarlarında da aynı şekildeydi. Ticarî kaygularla bu şekilde paralar bastırdıkları anlaşılmaktadır. Bu paralar onun iktidarının son dönemlerine ait olup, 556/1160-61 yılından 570/1174-75 yılına kadar olan 15 yıllık dönemi kapsamaktadır⁶⁹. Bunlarda Kara Arslan'ın ünvan ve lâkabları şöyle geçmektedir: *el-Meliku'l-A'lem el-Âdil Fahu'd-dîn, el-Meliku'l-Âdil Fahu'd-dîn, Meliku'l-Umerâ*.

Kara Arslan'ın iyi bir siyasetçi ve asker olduğunu görülmektedir. Daha iktidarının başlarında kendisine rakip olan kardeşi Arslan Doğmuş'u ve onu destekleyen Zengî'yi etkisiz hale getirebilmek için Anadolu'nun büyük gücü Türkiye Selçukluları hükümdarı Sultan Mesud'dan yararlanıp, onun yardımı ile yönetimi ele geçirmişti. O, Zengî'nin ölümünden sonra oğullarıyla ilişkilerinde ölçülü davranmış, özellikle Nûreddîn Mahmûd ile şahsî dostluk kurmak suretiyle Haçlılarla savaşlarında onun en yakın yardımcılarından birisi olmuş, bu sayede de onun desteğini sağlamış ve böylece yönünü Türkiye Selçukluları yerine, bütün yakın doğunun en büyük gücü haline gelen Nûreddîn Mahmûd'dan tarafa çevirmişti. Çevresindeki Türk hükümdarları ile genelde dostça ilişkilerini muhafaza etmiş ve evlilikler yoluyla bunu daha da geliştirmiştir. Nisân Oğullarının hâkimiyetine geçerek kendisi için tehdit haline gelen Âmid gibi son derece önemli bir şehrin çevresini kontrol altında tutmakla birlikte, şehri ele geçirerek, tam bir hâkimiyet sağlamaya çalışmış ise de bunu başaramamıştır. Bu onun en büyük başarısızlığı ve

⁶⁸ İbn Cubeyr, *Rihle*, 185-186; Trk. tr. 176-177.

⁶⁹ İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, 3 vd.; İ. Artuk, C. Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, İstanbul, 1971, I, 300 vd.; ayn. mlf., *Artukoğulları Sikkeleri*, 73 vd.; Ş. Şentürk, E. Batur, B. Johnson, 26.

adeta ukdesi olmuştur⁷⁰. Yönetimindeki halkla ilişkileri uyumludur. Alice-nap bir hükümdar olarak Müslüman veya Hıristiyan herkese karşı merhametle davranmış, Hıristiyan esirleri bir çok kereler serbest bırakmıştır⁷¹.

⁷⁰ İmâdeddîn İsfehânî, *el-Berku's-Şâmi*, İstanbul, 1979, 44b, 70a; R. Şeşen, "İmâdeddîn Kâtib el-İsfehânî'nin eserlerindeki Anadolu tarihiyle ilgili bahisler", *SAD*, III. Ankara, 1971, 293, 306. Burada, toprakları daima Âmid'in tehdidi altında bulunduğu için Kara Arslan'ın bu şehri almak hasretiyle ömrünü tükettiği belirtilerek, durum gayet açık bir şekilde ortaya konulmaktadır.

⁷¹ Süryani Mihail, 159-160.